

## СЕМАНТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ЛЕКСИКИ В ТВОРІ ДМИТРА ДОНЦОВА „ДУХ НАШОЇ ДАВНИНИ“

Проаналізовано семантичне та образне навантаження релігійної лексики у творі „Дух нашої давнини“, виокремлено тематичні групи опрацьованого пласту слів, з'ясовано роль цієї лексики у творенні індивідуальної картини світу Дмитра Донцова, доведено, що віра в Бога є основною рисою сильної провідної верстви. На основі низки цитат з Біблії, звертання до персоналій (Мойсея, Ісаї, Єремії, апостола Андрія тощо) показано роль найвищих Божих чеснот (віри, мудрості, істини), відтворено релігійне світовідчуття ідеолога українського націоналізму.

**Ключові слова:** релігійна лексика, твір „Дух нашої давнини“, Дмитро Донцов, індивідуальна картина світу.

Советська репресивна машина намагалася знищити традиційно українську ментальну рису – глибоку релігійність, віру в існування Вищої Сили. Відтак „характерною рисою української літератури, яка творилася під російською комуністичною окупацією, було те, що сакральні елементи з'являлися в ній латентно, а ті, що набули більш-менш явного, відкритого окреслення – або заборонялися, або приховувалися і замовчувалися, чи проявлялися у спрофанованому світлі“ [4, с. 125]. Лише твори письменників Галичини міжвоєнного десятиліття та культурні набутки письменників-емігрантів могли сповна відтворювати духове світовідчуття українського народу.

У незалежній Україні релігійна лексика є об'єктом розгляду низки монографій та статей [2; 4; 5; 6; 10], предметом аналізу численних наукових конференцій, приміром, „Християнство й українська мова“ (Київ) [11], „Біблія і Культура“ (Чернівці) [1], „Проблеми гуманітарних наук“ (Дрогобич) [7] та ін.

У фаховій літературі існує низка визначень релігійної, сакральної, богословської та літургійної мовних систем. Наприклад, Г. Нуцковська пише, що „поняття релігійної термінології та релігійної лексики ми вживаємо як синоніми і вважаємо їх взаємозамінними“ [6, с. 73]. Щодо сакральної термінології, то її „визначають як шар лексики, вживаної для позначення понять, що стосуються релігійної свідомості, культової діяльності, церковно-релігійних організацій (інститутів)“ [2, с. 157]. Г. Наконечна доводить, що „стосовно богослов'я можемо говорити про богословську термінологію, а стосовно релігії, релігійного стилю загальнолітературної мови – про релігійну (богословську) лексику“, проте „відділити термінологію від лексики з точністю до

конкретного слова можна лише на рівні функціонування – залежно від сфери вживання“ [5, с. 81]. Н. Пуряєва переконує, що „термін *літургійна термінологія* (від *літургія* богослужіння) та його дублет *богослужбова термінологія*“ – це однопланові поняття [8, с. 6]. Оскільки одне з визначень релігійної термінології – „світосприймання, в основі якого лежить віра у зв'язки природи з надприродними силами (богами, духами), що є предметом поклоніння“ [9, с. 956], то для реконструкції світобачення Дмитра Донцова доцільно проаналізувати релігійну лексику.

**Актуальність дослідження** полягає в тому, що на сьогодні не описано значення релігійної лексики у мовному світі творця українського націоналізму, не подано семантичного навантаження цього шару слів, не показано функційно-стилістичного аналізу зазначених лексем.

**Предметом дослідження** є семантичне та образне наповнення релігійної лексики твору „Дух нашої давнини“ Д. Донцова, оскільки вживання того чи того слова не лише відтворює ідеологію автора, спосіб його мислення, а й налаштовує читача на певне світосприйняття та показує існування Вищої Сили, здатної впливати на життя людей.

**Завдання статті** – проаналізувати семантичне та образно-стилістичне навантаження релігійної лексики у творі „Дух нашої давнини“, виокремити тематичні групи опрацьованого пласту слів, з'ясувати роль цієї лексики у творенні індивідуальної картини світу Дмитра Донцова, довести, що віра в Бога є основною рисою провідної верстви, показати, як релігійна свідомість мислителя ідеологічно творила культ сильної особистості.

Праця „Дух нашої давнини“, видана 1944-го року в Празі, не була прорецензована советською ідеологічною системою, відтак відтворювала позицію автора, опиралася на найважливіші поняття людського буття, доводила незаперечну роль релігійної свідомості та була продовженням традиції українських письменників. Ідея твору – це культивування духового світу особистості, силу якій дають найвищі чесноти – *Бог, віра, мудрість, істина*.

Засвідчена у творі релігійна лексика утворює такі тематичні групи: 1) біблійні назви Божественних осіб (*Бог, син Сірахова, Ісус Христос (Хрест), Творець, Вища Сила, Вічна Справедливість, Бог сили і слави, Дух (животворящий Дух), лиця Св. Тройці*); 2) похідні прикметники від назв Божих осіб (*закон Божий, ласка Божя, дух Божий, Божественна Сила, страх Божий, Ми-*

лость Божія, батіг Божий, бич Божий, кара Божя, Божя помста, ярость Божія, казні Божі, гнів Господній, суд Господен, закон Божий і закон диявольський); 3) слова *гріх* і *кара*; 4) персоналії (*Ісаїя, Єремія, князь Йоахиз, Мойсей, Св. Андрій Печерський, апостол Андрій*); 5) назви найвищих Божих чеснот (*віра, мудрість, істина, рай*).

**1. Біблійні назви Божественних осіб.** Упродовж усього тексту морально-релігійний світогляд автора супроводжує центральне, стрижневе поняття, що передано лексемою *Бог*. Усе в тексті підпорядковано єдиній меті – створити могутню особистість. Відтак віра в Бога – це визнання тієї сили, яка є правдивою „прикметою“ провідної касти. Зрештою, давні наші предки, так само як і „воїни Христові“, повинні були мати „меч матеріальний“ для слави свого князя і Вітчизни і „меч духовний“ (ДД, с. 125) для слави Бога. Д. Донцов пояснює, що лише „верства організуюча“ має такі моральні якості як безоглядне „прив’язання до своєї віри, до таких абстрактних речей як земля, Бог, з їх духом аскетизму, твердості і сили, великих домагань до світу чужого, до свого оточення і до себе самого“ (ДД, с. 42). Ця позиція панівної верстви, тобто „ідеалу максимальної інтенсивності життя, максимального його напруження“ є в опозиції до верстви простолюдної, себто до ідеалу відпруження і вегетації. Стилістичний прийом антитези переконує читача у позиції автора та відтворює стрижневі риси протилежних поглядів.

Мислитель однозначно твердить, що охопити масу „загальною організуючою думкою“ може лише Творець, його задум і воля визначають силу суспільності: „Творець завше стоїть екстра, поза масою, яку формує. Він охоплює її одним пляном і за тим пляном розташовує свій матеріал і окремі частини, надаючи кожній з них її окреме місце, завдання й розмір“ (ДД, с. 48). Д. Донцов доводить, що лише Творець надихає масу „боєтворчим духом“, відтак використовує порівняння з будівниками: „Каменярі теж спричиняються до забудови храму, але не вони творці його; так само як ні цегла, ні вапно, ні пісок, ні залізо“ (ДД, с. 48).

Філософсько-публіцистичний текст автора опирається на *Вищу Силу*, яка єдина здатна вплинути на людську свідомість і змінити її. Твір „Дух нашої давнини“ має на меті показати суть аристократії – касти „луччих людей“, для якої „служба абстрактній ідеї, ідеалові, Богів“ (ДД, с. 76) проходить через усі пам’ятки князівської, литовської і козацької доби. У вислові „Бог не говорить устами, але ділом нас остерігає“ – знову ж таки маємо заповідь дотримуватися Божих законів.

Бог, який визначає всю сутність людського життя, є зв’язковою ланкою між минулим та майбутнім, – це найчастіше вживана лексема в усьому творі „Дух нашої давнини“. Для увираз-

нення цього всеохопного поняття автор уживає низку синонімів, що відтворюють різні етапи *Божого* життя: народження (маємо лексеми *син Сірахова*), життя (відтворюють слова *Ісус, Творець, Вища Сила*), смерть (передають євангельські імена *Ісус Христос* та варіант *Хрест*). Характерним є те, що усі найменування Бога вжито з стилістично урочистим забарвленням. Для увиразнення тексту Дмитро Донцов використовує прийом ампліфікації, тому словами Ісаї він каже: „Така Вічна Справедливість, такий Бог сили і слави“ (ДД, с. 13).

Ідеолог націоналізму цитує різних авторів, що зверталися до *Бога*. Письменники додавали до лексеми *Бог* численні маркувальні прикметники: *справедливий, страшний*. Наприклад, З. Копиценський пише: „О, Боже справедливий“, у С. Величка читаємо: „страшного Бога“ (ДД, с. 11).

Пояснюючи моральний упадок еліти та кару за це для нації, Дмитро Донцов подає узагальнене поняття „коритися богам“, що означає: вірити в Божу правду, чинити відповідно до моральних законів, бути обачним, невтомним, сильним і т. д. Автор зазначає: „Де провідна каста забуває „коритися богам“, там перестає їй „коритися світ“, там стає вона в службі фальшивим богам нікчемна, труслива і дурна“ (ДД, с. 13). Антитезу *свій Бог – чужі (фальшиві) боги* у тексті посилено графічним рівнем (*Бог* – написано з великої літери, *боги* – з малої), що сприяє розумінню релігійного спрямування автора. Дмитро Донцов на біблійних прикладах тлумачить, як, зрадивши своє, стає провідна верства на бік чужого, бо народ Мойсея порушив „заповіді свого Бога“, якому протиставив ідеї „чужих богів“.

Лексеми *Дух, Дух Божий, Дух Святий, животворящий Дух* (що творять синонімний ряд) є обрамленням та наскрізним елементом твору. Оскільки „дух матеріалізму розтлів все життя нашого континенту“ (ДД, с. 150), зруйнував моральні, культурні, політичні, релігійні ідеали, усе знищили удари „молота большевицької ідеології“, автор переконує, що нова ідея має опиратися на „творчу роллю *Духа* в історії“ (ДД, с. 150). Зрештою, „гангрена матеріалізму“ є руйнівною для цілої нашої культури, тому Дмитро Донцов обстоює необхідність повороту до власних традицій, джерелом яких є *животворящий Дух*. Епітет *животворящий* не просто підсилює поняття *Духа*, а є основою для постійного творення. Ідея першорядної ролі *Духа* відтворена також в Івана Франка, який пише: „Вірю в силу *Духа*“. Дмитро Донцов дає як епіграф та висновкує у своїй праці словами Григорія Сковороди: „Плоть нічтожне, Дух животворить!“ (ДД, с. 150) – саме це і є рятунок для України.

Триєдність Бога-отця, Бога-сина і *Святого Ду-*

ха (лиця Св. Тройці – у Д. Донцова) подано словами митрополита Іларіона: „Не сливаю розділення і не розділяю єдинства, соединяються (в нашій випадку ці три прикмети) без зміщення і розділяються нероздільно“ (ДД, с. 70). Ця нероздільність триєднання є уособленням ознак володарського духу (шляхетності, відваги, мудрості), про які автор каже, що ці „прикмети є в трійці єдине“.

**2. Похідні прикметники від назв Божих осіб.** Лексеми *Божий, Господній* проходять через увесь твір Дмитра Донцова, бо автор неодноразово пояснює закон *Божий, ласку Божу, дух Божий, Божественну Силу, кару Божу, суд Господен, закон Вищої Справедливості*. Наприклад, протистояння між доосередніми і відосередніми силами суспільства наші предки називали „змагом між законом Божим і диявольським, порушення закону Божого – гріхом, кару історичної Немезиди – карою Божою за гріхи“ (антитеза закон *Божий – закон диявольський* увиразнює суть різного світобачення) (ДД, с. 11). До речі, *страх Божий* – це страх у душі наших предків зробити помилку, яка б „спровадила загибель на себе й на Землю“ (ДД, с. 100).

Автор цитує Іпатіївський Літопис, де є *милость Божія* (що асоціюється з Божою справедливістю), *батіг Божий* (що „спадає на народи“ через гріхи) та *ярость Божія* (що „трясе народами і землями“ „за гріхи многі“), а стара наша церковна і світська традиція має „Слова о казнях Божіих“ (ДД, с. 11). Мислитель пояснює, що єдино можливий шлях існування сильного народу та його могутніх керівників – це чинити за законами батьків, які „слухали заповідей Господніх“ (ДД, с. 12). Зрештою, за Дмитром Донцовим, неминучим наслідком порушень закону *Вищої Справедливості* є *батіг Божий, бич Божий, кара Божя, Божя помста, бич Божий, ярость Божія, казні Божі, гнів Господній* (що відтворює низка синонімів).

**3. Слова *гріх* і *кара*.** Оскільки переродження та духове відродження українця є необхідним, автор аналізує історичні причини помилок свого народу та його керманців. Відтак увесь перший розділ „Основна причина упадку народів“ присвячено порушенню Божих чеснот, після яких йде *гріх* і *кара*. Творець націоналізму впевнений, що в літературі козацької доби всюди пояснено причину „не одної нашої катастрофи“ – це *кара* за *гріхи* (ДД, с. 12). *Гріх* (за Д. Донцовим) – це коли сини звернули з дороги, що нею ходили батьки, стали відступниками, не слухали Бога, перестали бути „твердими і умними“. Ці поняття *гріха* мислитель підкріплює думками Т. Шевченка: „*Кара* посилається як *кара* за *гріх* оспалости, за те, що на грішній землі замість „прадідів великих“ розпаношилися „правнуки погані“ (ДД, с. 12). Ще тяжчим є *гріх*, який чинить „глава

землі“ (ДД, с. 12).

Лексеми *кара* пояснено на прикладах „синів Ізраїля“, які перестали слухати заповіді Господні, та доведено, що ті самі *гріхи* вже бачили наші давні київські літописці, їх розумів і геній Т. Шевченко, бо „правда-мста“ карає люд, „як удар грому“ (ДД, с. 12). Дмитро Донцов переконаний, що у „Святій Книзі, що була підставою мудрости предків наших“ (ДД, с. 12), є відповідь на питання „за чії *гріхи*?“ покарано народ. Відповідь (за автором) однозначна – „беззаконіє і злодіяніє“ сильних спричиняють *кару Божу* на весь народ, себто „за моральним упадком еліти слідує, як його тінь, заслужена *кара нації*“ (ДД, с. 13).

**4. Персоналії (*Ісаї, Єремія, князь Йоахиз, Мойсей, Св. Андрій Печерський, апостол Андрій*).** Долю України, її минуле, сучасне і майбутнє, Дмитро Донцов пояснює міркуваннями біблійних ізраїльських пророків. Отже, повернення до першооснов є обов'язковим, бо таким чином нація перейде на інший рівень своєї історії, зрештою, минуле має вплинути на сучасне, бо історія – найкраща вчителька. Мислитель наводить міркування *Ісаї*, що належав до чотирьох „великих пророків“ Старого Заповіту та проповідував Господнє слово у VIII ст. до Р. Х., сказав про смерть Ісуса Христа за наші гріхи. Ще один пророк *Єремія* „розкривав людям очі на моральне падіння вельмож і провіщав загибель Ізраїльського царства“ [3, с. 131]. Отже, Біблія – це перша книга, яка „з'ясувала перспективу людської історії, що почалася з трагічного розриву, самовільного відходу від духовної доміанти буття, від Бога“ [10, с. 4] та виявила „глибинні природні схильності людини до зла і гріха, до неправди і розбещеності“ [10, с. 4].

Зрештою, гріхи будь-якого народу автор пояснює крізь призму гріхів його керманців. Наприклад, гріхи князя *Йоахиза* спричинили гнів Господній на Ізраїль та на весь народ. А історія *Мойсея* пояснює, що його ж земляки „підточили державний організм зсередини“, бо захотіли повернутися „до єгипетських казанів з м'ясивом і кнутом поганяїв“ (ДД, с. 96).

Дмитро Донцов долю України пов'язує з святим *апостолом Андрієм*, що приніс слово Боже на наші землі. Характеризуючи лицарів Христа (*Св. Андрія Печерського, апостола Андрія*), „які уповали на Бога“, автор твору „Дух нашої давнини“ цитує Максимовича, який каже: „Все це були лицарі, створені двома стихіями: наїзницькою і християнською..., а глибину духа взлеліяло в них Чорне море“ (Д.Д., с. 148).

**5. Назви найвищих Божих чеснот.** Дмитро Донцов переосмислює значення Божих чеснот (*віри, мудрості, істини, раю*) з метою відродити національний дух українців. Автор дає визначен-

ня *Віри* за Святим Письмом: „*Віра* – це „підстава того, на що вповаємо, певність речей невидимих“. „*Віра* є певність того, чого сподіваємося, це – не сумніватися в тім, чого не бачимо“. Відтак, якщо немає *віри*, то реальний світ „у порох розсіпється, знову стає нічим“ (ДД, с. 145). Антитезою до цього є могутність *віри*, бо з невидимої сили творилася сила реальна, а з вірою сильні „запахали пельку льву, з вогня вийшли, стали з слабих сильними“ (ДД, с. 145).

Дмитро Донцов пояснює, що *віра* (та повний аскетизм) є однією з найбільших чеснот шляхетної вдачі, бо аристократія „свою віру і службу тій вірі або ідеї ставляє над усі привати та особисті вигоди“ (ДД, с. 77).

Лексема *мудрість* у загальноживаній лексиці – це „великий розум, глибоке розуміння, знання“ [9, с. 566]. У Дмитра Донцова *мудрість* (одна зі стрижневих рис українця давньої провідної верстви) – це „признання закону вищої моральної сили над собою, віра в Бога, признання вишости загального над партикулярним, любов отчизни, слави, пошана предків“ (ДД, с. 23). Отже, пояснюючи основні прикмети „ліпшої людини“ тої доби, автор знову ж таки звертається до релігійної свідомості українців, до віри в Бога, що potwierджено в нашій народній творчості „без Бога ні до порога“.

Слово *істина* є визначальним для української традиції. Святе Письмо каже: „Пізнайте істину, й істина зробить вас вільним“. Дмитро Донцов цитує І. Вишенського, для якого правда понад усе: „Научился от Христа *істини* без похлібства лож ложью, вовка вовком, злодія злодієм, розбійника розбійником, диявола дияволом звати“ (ДД, с. 6).

Лексема *рай* в українській мові – це „місце, де блаженствують праведні душі після смерті“ [9, с. 945]. Поняття *раю* в Дмитра Донцова подано в аспекті антитези. У „демократичних смердів“ – це тихе споглядання краси, біленьких хаток, розкішної природи і щасливого життя, тобто відпруження, відпочинок. У „касти панівної“ – це „гарцювання, воювання, панування, пересідання з сідла рабського в сідло золоте“ (ДД, с. 135).

Пояснюючи накази наших предків, а саме: „стерегтиса зробити помилку, прогріх чи гріх“ (ДД, с. 100), автор пояснює моральні засади, якими є *заповідь мудрости, припис шляхетности, вимога мужности*. Це був наказ, що „невсипущою турботою неослабно підтримував внутрішній вогонь“ (ДД, с. 100) в душі провідної касти.

Релігійна лексика, уживана в філософсько-публіцистичному творі „Дух нашої давнини“, слугує увиразненню ідейних настанов Дмитра Донцова, відтворює релігійний світогляд автора та є базою для розуміння мовної картини світу

мислителя.

Поданий пласт слів багатий та різноманітний за своїми семантико-стилістичною типами. Триєдиному образу Бога в тексті відведено центральне місце, відтак маємо різноманітний мовний арсенал синонімних найменувань (*Бог, Ісус Христос, Творець, Вічна Справедливість, Бог сили і слави, Дух, Дух Божий, Дух Святий, животоворящий Дух, лиця Св. Тройці* та ін.). Особливо детально в тексті проілюстровано причину нечесного вчинку (який репрезентує лексема *гріх*) та Божі чесноти (*віру, мудрість, істину, рай*), які автор тлумачить відповідно до власних ідейних переконань.

Історичне, моральне, релігійне тло тексту „Дух нашої давнини“ дозволяє реконструювати традиційну модель українського світосприймання. Апелювання до *Бога* та *Божої Справедливості*, цитування Біблії, звернення до образів *Мойсея, Ісаї, Єремії, апостола Андрія*, показ ролі найвищих Божих чеснот підсилюють настанову твору – побудувати могутню українську державу, створити сильну українську націю, утвердити засади українського націоналізму.

#### Перспективою дослідження матеріалу є:

- виявити, як релігійна лексика твору „Дух нашої давнини“ (на зразок *дух, віра, мудрість, рай* тощо) може бути вжита в широкому (нерелігійному) значенні;
- показати тенденції вживання релігійної лексики в різних творах автора;
- проаналізувати роль релігійної лексики Дмитра Донцова для формулювання визначень богословської термінології;
- простежити функцію релігійної лексики письменників-вісниківців у творенні картини світу.

#### Література

1. Біблія і Культура : Науково-теоретичний Журнал. / за ред. А. Є. Нямцу. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – Вип. 13. – 392 с.
2. Гарбуз С. Спостереження над сакральною лексикою в Почаївському збірнику „Науки парохіальні“ (1794) / Софія Гарбуз // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції. Київ, 5–6 жовтня 2000 року [наук. видання] – Львів : Вид-во Львівської Богословської Академії, 2000. – С. 157–164.
3. Коваль А. П. Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.
4. Набитович І. Універсум *sacrum* в художній прозі (від модернізму до постмодернізму): Монографія / Ігор Набитович. – Дрогобич–Люблін : Посвіт, 2008, – 600 с.
5. Наконечна Г. Українська богословська термінологія: характеристика системи / Галина Нако-

- нечна // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції. Київ, 5–6 жовтня 2000 року [наукове видання] – Львів : Вид-во Львівської Богословської Академії, 2000. – С. 79–92.
6. Нуцковська Г. Мова та стиль пастирських послань митрополита Андрея Шептицького / Галина Нуцковська. – Lublin : Wydawnictwo KUL, 2003. – 298 с.
  7. Проблеми гуманітарних наук : Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. – Дрогобич : НВЦ „Каменяр“, 2002. – Вип. 10. – 270 с.
  8. Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології / Наталія Пуряєва. – Львів : Свічадо, 2001. – 160 с.
  9. Словник української мови / Кер. В. В. Німчук та ін. / відп. ред. В. В. Жайворонок. – К. : ВЦ „Просвіта“, 2012. – 1320 с.
  10. Сулима В. Біблія і українська література: [навч. посібник] / Віра Сулима. – К. : Освіта, 1998. – 400 с.
  11. Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції. Київ, 5–6 жовтня 2000 р. [наук. видання] – Львів : Вид-во Львівської Богословської Академії, 2000. – 516 с.

**Бібліографічне джерело та його скорочення**

ДД – Донцов Д. Дух нашої давнини [Текст] / Дмитро Донцов. – Львів–Київ : Накладом Юрія Криворучка, 2011. – 160 с.

*Проанализированы семантическое и образное наполнение религиозной лексики в произведении „Дух нашей древности“, выделены тематические группы обработанного пласта слов, выяснена роль этой лексики в создании индивидуальной картины мира Дмитрия Донцова, доказано, что вера в Бога является основной чертой сильной интеллектуальной элиты. На основе ряда цитат из Библии, обращения к персоналиям (Моисея, Исаии, Иеремии, апостола Андрея и т.п.) показана роль высших Божьих чеснот (веры, мудрости, истины), воспроизведено религиозное мироощущение идеолога украинского национализма.*

**Ключевые слова:** религиозная лексика, произведение „Дух нашей древности“, Дмитрий Донцов, индивидуальная картина мира.

*The article analyses the semantic and figurative load of religious vocabulary in the book „The spirit of our past“, there are singled out the thematic groups of the analysed words seam, is defined the role of this vocabulary in the creation of individual world view of Dmytro Dontsov, is proved that faith in God is a major feature of strong leading top group. Based on a number of quotations from the Bible, appeals to persons (Moses, Isaiah, Jeremiah, Andrew the Apostle, etc.) are shown the roles of God's highest virtues (faith, wisdom, truth), is reproduced the religious attitude of the ideologist of Ukrainian nationalism.*

**Keywords:** religious vocabulary, essay „The spirit of our past“, Dmytro Dontsov, individual world view.